

Abordarea psihanalitică a personalității

1. Psihanaliza clasică

Psihanaliza s-a constituit progresiv, în timpul unei maturizări lente. Ea este acum centenară și s-a născut din inteligența unui singur om – Sigmund Freud. Freud și-a bazat teoria pe două asumptii aparent contradictorii (Perron, 1997). 1. funcționarea psihică este în esență inconștientă, nu prin ignoranță momentană, ci pentru că este în natura însăși a spiritului ca forțe foarte puternice să împiedice în permanență să-și cunoască propriile mecanisme. 2. intenția lui Freud de a „cunoaște acest necunoscut”, pariu atât de șocant pentru bunul simț încât unii, după ce au demonstrat cât se poate de rațional că psihanaliza nu poate să existe, au concluzionat, împotriva dovezilor, că ea există... Psihanaliza a devenit însă un cuvânt polisemantic. De la sensul inițial de *metodă terapeutică* [bazată pe verbalizarea gândurilor pacientului, într-un context în care ceea ce a fost refulat poate să transpară] (utilizat din martie 1896), a ajuns să însemne procedeu de investigație, teorie, doctrină de interpretare a psihicului uman, știință al cărei obiect este psihicul inconștient (*Marele Dicționar al Psihologiei*, 2006).

1.1. Structura personalității

La începutul carierei, Freud a luat contact cu trei persoane pe care le-a admirat și care i-au oferit câteva informații cheie. Comportamentul nevrotic, remarca Josef Breuer, era întotdeauna legat de secretele patului conjugal. Jean-Martin Charcot proclama emfatic unui asistent că anumite tulburări nervoase sunt întotdeauna „o problemă a organelor genitale”, afirmație pe care Freud a auzit-o. În fine, ginecologul Rudolf Chrobak îl spunea lui Freud că singurul tratament care funcționează pentru pacientele cu anxietate severă care au bărbați impotenți nu poate fi prescris, din păcate... Deși Freud fusese oarecum șocat de aceste idei radicale și le-a respins inițial, ele au devenit mai târziu pietre de temelie ale teoriei sale, una care atribuie instinctului erotic aproape toate comportamentele umane (Ewan, 1998).

Teoria psihanalitică clasică accentuează cauzele biologice ale comportamentului uman. Freud a presupus că mintea umană își îndeplinește funcțiile utilizând energie, în mod asemănător funcționării fiziologice a corpului, care își procură energie din hrană, deosebirea fiind că energia utilizată de minte este de natură psihică. Mai mult decât atât, Freud a presupus că energia corpului poate fi transformată în energie psihică și invers. Legătura dintre cele două tipuri de energie este surprinsă de Freud prin intermediul conceptului de *instinct*, care reprezintă în concepția psihanalitică reprezentarea pe plan mintal a stimulilor cu origine corporală. Altfel spus, în momentul în care corpul are nevoie de un anumit tip de sprijin (hrană, apă, sex), instinctele se activează și produc o stare neplăcută de tensiune, funcția lor fiind așadar de a conecta nevoile corpului cu dorințele minții și asigurând întreaga energie a personalității. Instinctele sunt considerate forța motivatoare a personalității, ele determinând nu numai apariția comportamentului ci și direcția acestuia – de a reduce tensiunea negativă (Schultz, 1986). Astfel, corpul se întoarce la starea sa inițială când nicio trebuință nu era activă (*homeostazie*), acest mecanism fiind calea principală de obținere a plăcerii sau de ocolire a neplăcerii (Freud, 1920/2004).

În ceea ce privește natura instinctelor, teoria freudiană a suferit câteva schimbări în evoluția sa. Inițial, distincția era între instinctul sexual și instinctele care servesc supraviețuirea individului (foame sau sete). Ultima versiune diferențiază însă între instinctele vieții și cele ale morții (distructive, agresive).

Instinctele vieții au ca scop supraviețuirea individului și a speciei, căutând satisfacerea nevoilor de hrană, apă, aer sau sex. Forța motivațională care stă la baza instinctelor vieții este libidoul. Dintre instinctele vieții, Freud îl consideră pe cel sexual ca fiind cel mai important, incluzând aici nu numai partea erotică, ci și orice alte comportamente și gânduri care produc plăcere. Pentru a accentua faptul că sexualitatea presupune mult mai mult decât actul sexual sau

reproducerea, Freud a utilizat frecvent termenul *Eros* (zeul grec al dragostei) ca sinonim pentru acest instinct. Ca urmare, comportamente de supraviețuire precum hrănirea implică instinctul sexual, deoarece gura este una dintre zonele erogene și pentru că dorința de a ne supraviețui izvorăște din narcisism (Freud, 1905/2001). Oamenii sunt așadar dominați de căutarea plăcerii, mare parte a teoriei lui Freud concentrându-se asupra necesității de inhibare a pulsionilor sexuale.

Instinctele morții au fost formulate târziu, spre sfârșitul vieții, probabil mult sub influența propriilor probleme de sănătate. Ființele vii se degradează în timp și mor; iar instinctele vieții ne mențin într-o continuă mișcare, dar scopul ultim al activității este atingerea echilibrului, a stării în care toate nevoile sunt satisfăcute (reamintim că teoria lui Freud este una homeostatică). Prin urmare, s-ar putea spune că scopul vieții este moartea, viața fiind o luptă continuă între *Eros* (instinctul vieții) și *Thanatos* (instinctul morții) (Sheth și colab., 2005). Instinctele morții au la bază presupunerea că toate ființele vii manifestă dorința inconștientă de a muri. Cel mai important dintre instinctele morții este agresivitatea, care reprezintă dorința de a muri orientată spre afara sinelui. Freud a precizat că instinctele morții sunt mai greu de studiat; de altfel, au atras și un grad mai redus de acceptare din partea adeptilor psihanalizei clasice, fiind și incompatibile cu principiul evoluționist acceptat: supraviețuirea celui mai bun (Boeree, 1997).

Modelul topografic al personalității

În concepția inițială a lui Freud, personalitatea era divizată în trei niveluri: conștientul, preconștientul și inconștientul (Zlate, 1996). Conștientul includea senzațiile și experiențele pe care le putem accesa, simți în orice moment. Era considerat o parte mai îngustă a personalității, deoarece numai un procent redus al senzațiilor și amintirilor noastre pot să coexiste în conștient la un moment dat. Funcția lui se înscrie pe linie negativă, având rolul de a suprima, de a trimite înapoi în inconștient pulsionile care încearcă „să scoată capul la vedere”.

Inconștientul este partea esențială, nevăzută, aflată în centrul teoriei psihanalitice. El conține instinctele, dorințele care ne determină comportamentul; este depozitul forțelor pe care nu putem să le vedem sau să le controlăm.

Între cele două niveluri se află preconștientul, depozitul amintirilor, al gândurilor de care nu suntem conștienți, dar care pot fi aduse cu ușurință în câmpul conștiinței. Din punct de vedere funcțional, rolul lui este însă insignifiant.

Acest model inițial, cunoscut sub numele de *model topografic*, nu a fost suficient pentru a explica de ce pacienții lui Freud utilizau represia fără a fi conștienți că o fac, forțându-l să concluzioneze că tot ceea ce este reprimat este inconștient, dar că nu tot ceea ce este inconștient este reprimat (Ewan, 2003).

Modelul structural al personalității

Pentru a trece peste aceste obstacole, Freud și-a revizuit teoria, propunând un *model structural*, care descria personalitatea prin intermediul a trei noțiuni de bază: id (*das Es*), ego (*das Ich*) și superego (*das Über-Ich*). Id-ul corespunde oarecum vechiului termen de inconștient (deși există aspecte inconștiente și în ego și superego) și este rezervorul tuturor instinctelor, furnizând prin urmare energia pentru celelalte două structuri. Freud îl denumea metaforic în 1923 „haos, cazan plin de excitații care fierb” (apud Ewan, 2003). Id-ul conține moștenirea genetică și reflexele, fiind singura componentă a personalității prezentă la naștere. Este direct orientat spre satisfacerea trebuințelor corporale, spre eliminarea tensiunii cauzată de apariția unei nevoi. Id-ul operează conform principiului plăcerii (evitarea durerii și creșterea plăcerii), neadmițând nici o întârziere sau amânare, indiferent de natura nevoilor, fiind așadar total ilogic și amoral (Freud, 1920/2004), asemenea unui copil răsfățat care vrea să i se facă mereu pe plac, iar dacă este frustrat cere imediat un substitut pentru dorința sa neîndeplinită.

Ego-ul se dezvoltă din id începând cu vârsta de 6-8 luni, formarea sa fiind influențată de experiențele care îl ajută pe copil să diferențieze între sine și non-sine, mai ales în ceea ce privește propriul corp. Dezvoltarea ego-ului crește capacitatea copilului de a face față realității, scopul lui

nefiind acela de a stopa impulsurile id-ului, ci de a-l ajuta să reducă tensiunea, decizând când și cum vor fi satisfăcute instinctele, alegând momente și locații acceptate social. Impulsurile sunt amânate sau redirecționate în concordanță cu cerințele realității, prin urmare ego-ul mediază conflictele dintre id și realitate (Freud, 1920/2004).

Potrivit teoriei psihanalitice, copiii mici nu au conștiința binelui și a răului – doar id-ul este prezent la naștere. Această funcție trebuie așadar îndeplinită de părinți, de care copilul neajutorat va depinde o perioadă lungă de timp. Ei vor recompensa anumite comportamente, ca o garanție a afectivității lor, dar vor pedepsi altele, semn că dragostea lor este pierdută pentru copil și că el se află la mila unui mediu periculos. Pentru a se proteja de astfel de dezastre și parțial pentru că se identifică cu părinții atotputernici, ego-ul va începe să internalizeze standardele acestora, ceea ce va duce la formarea superego-ului. Acesta are atât componente conștiente, cât și inconștiente, procesul de interiorizare continuând cu profesorii, idolii din adolescență sau alte figuri autoritare, astfel încât copilul și mai târziu adultul se va simți vinovat când realizează acțiuni (sau gândește) contrar codului său moral. Superego-ul este permanent în căutarea perfecțiunii morale, iar cerințele lui pot fi uneori la fel de iraționale și intense ca ale id-ului. Scopul lui nu este de a amâna impulsurile id-ului, ci de a le inhiba (Freud considera că impulsurile sexuale și cele agresive sunt mai ales obiectul inhibării).

Ego-ul trebuie să încerce să facă față cerințelor superego-ului și id-ului, Bannister afirmând în 1966 că personalitatea umană este câmpul unui conflict continuu, „o pivniță întunecată în care o fată bătrână bine educată (superego-ul) și o maimuță înnebunită de sex (id-ul) sunt angajate pentru totdeauna într-o luptă pe viață și pe moarte, lupta fiind arbitrată de un funcționar de bancă puțin cam agitat (ego-ul)” (apud Schultz, 1986, p. 45).

Rezultatul inevitabil al fricțiunilor dintre id, ego și superego este dezvoltarea *anxietății*. Freud descrie trei tipuri de anxietate, în funcție de stimulii care o produc: *anxietatea obiectivă* implică teama față de pericole tangibile ale lumii reale și ne ghidează comportamentul în fața unor astfel de pericole. O astfel de teamă poate atinge cote maxime și în acest caz devine dăunătoare (de exemplu o persoană nu mai iese din casă de teamă să nu fie lovită de o mașină); *anxietatea nevrotică* își are originea în copilărie, în conflictul dintre satisfacerea instinctelor și realitate, copilul fiind adesea pedepsit pentru că încearcă să satisfacă impulsurile id-ului, mai ales cele de natură sexuală și agresivă; *anxietatea morală* este rezultatul conflictului dintre id și superego, reprezentând de fapt frica de propria conștiință, comportamentul care contravine propriului cod moral ducând la apariția sentimentelor de rușine sau vină, indicator al modului de funcționare a superego-ului.

Pentru a face față acestor amenințări severe din partea id-ului, a superego-ului sau a mediului, precum și anxietății asociate, ego-ul poate face apel la mecanisme de apărare variate, dintre care represia era considerată de către Freud drept cea mai importantă (Lester, 1995).

1.2. Stadiile dezvoltării psihosexuale a personalității

Mare parte a personalității se formează pe baza configurației unice de relații pe care fiecare dintre noi le stabilește în copilărie cu o mare varietate de persoane și obiecte. Rolul experiențelor din copilărie este considerat atât de important de Freud încât el considera că personalitatea adultului se cristalizează în jurul vârstei de cinci ani. Freud a simțit existența unor conflicte puternice de natură sexuală la copil, conflicte care păreau să aibă în centru anumite zone ale corpului. Pe baza acestor prezumții a formulat Freud teoria dezvoltării psihosexuale, conform căreia copilul trece printr-o serie de stadii, fiecare definit de o anumită zonă erogenă a corpului. În fiecare stadiu trebuie rezolvate anumite conflicte, înainte ca individul să treacă la stadiul următor (Freud, 1905/2001). Freud a șocat lumea științei când a afirmat că bebelușii sunt motivați de instincte sexuale. El a acordat însă un înțeles mai larg acestui concept, vorbind despre obținerea unei forme difuze de plăcere corporală, având originea în gură, anus sau zona genitală.

Câteodată însă individul nu este capabil să treacă de la un stadiu la altul, conflictul specific acelei etape nefiind satisfăcut sau individul pur și simplu nedorind să treacă mai departe. Vorbim în aceste cazuri despre *fixație*, când o parte a energiei psihice (libidoului) este investită în acel stadiu de dezvoltare, rămânând puțină energie pentru stadiile următoare.

a. *Stadiul oral durează de la naștere până în jurul vârstei de optsprezece luni.* Zona erogenă este gura, plăcerea fiind obținută prin supt, mușcat și înghițit. Freud atrăgea atenția că deși satisfacerea orală servește supraviețuirii prin hrănire, nu trebuie confundată fiziologia cu psihologia. Imaginea copilului sătul după a fost alăptat, dormind rumen în obraji și cu un zâmbet mulțumit pe față este considerată în "*Trei eseuri asupra sexualității*" un prototip al expresiei satisfacției sexuale mai târziu în viață. Dependența copilului de mamă o face principalul obiect în care este investit libidoul; copilul învață, într-o manieră foarte primitivă, să-și iubească mama, iar modul în care ea răspunde determină copilul să perceapă lumea ca bună sau rea, sigură sau periculoasă (Freud, 1905/2001).

Fixația orală datorită privării sau supragratificării duce la apariția trăsăturilor dihotomice ale personalității orale, descrise de Abraham în 1924: pesimism/optimism, suspiciune/credulitate, autodevalorizare / grandomanie, pasivitate/tendința spre a manipula, invidie/admirație (apud Jordan, 2008). Există două moduri de acțiune la această vârstă: oral încorporativ și oral agresiv. *Modul oral încorporativ* apare primul și implică stimularea plăcută a gurii de către alte persoane sau de mâncare.. Cei cărora li s-au satisfăcut toate dorințele în copilărie vor fi predispuși spre optimism și dependență, bazându-se pe ceilalți pentru a le fi îndeplinite trebuințele. *Modul oral agresiv* apare odată cu apariția dinților, proces dureros și frustrant. Ca rezultat, copilul își vede pentru prima dată mama cu un amestec de iubire și ură. Persoanele fixate în această fază a stadiului oral sunt excesiv de pesimiste, ostile și agresive. De obicei sunt sarcastice și manifestă tendințe sadice, încercând permanent să îi manipuleze și controleze pe ceilalți. Acest tip de personalitate se mai numește sadic oral.

b. *Stadiul anal este cuprins între optsprezece luni și patru ani.* Dacă până în jurul vârstei de doi ani părinții au fost în general subordonați nevoilor copilului, la această vârstă intervine din partea părinților o cerință considerată de Freud foarte importantă: folosirea toaletei. Obișnuirea copilului cu toaleta a fost considerată de Freud crucială în dezvoltarea personalității. Eliminarea fecalelor produce plăcere, dar această acțiune nu se mai poate produce la întâmplare, ca înainte, ci este controlată temporal și spațial de către părinți. Copilul învață însă că are o armă controlabilă la dispoziție, pe care o poate folosi împotriva părinților. În cazul în care obișnuirea cu toaleta nu decurge așa cum ar trebui (dacă părinții sunt prea duri și solicitanți, sau copilul are dificultăți de învățare), copilul poate să reacționeze în două moduri posibile: unul dintre moduri este de a defeca unde și când este interzis de către părinți, sfidând încercarea părinților de a regla acest proces. În cazul în care copilul găsește această tehnică satisfăcătoare pentru reducerea tensiunii și o utilizează frecvent, va dezvolta ceea ce Freud numea *personalitatea anal agresivă*, care se va manifesta la vârstele mature prin comportamente ostile, cruzime și tendința de a considera oamenii ca obiecte care pot fi posedate; un al doilea mod prin care copilul poate să reacționeze este prin reținerea fecalelor, care de asemenea produce plăcere și poate fi o tehnică utilă de manipulare a părinților. Acest comportament constituie baza dezvoltării *personalității anal retensivă*, descrisă ca fiind încăpățanată, rigidă, foarte conștiincioasă și cu obsesii privind curățenia (Schultz, 1986).

c. *Stadiul falic durează până în jurul vârstei de șase ani*, originea plăcerii fiind comutată de la anus la zona genitală, copiii de această vârstă par să petreacă timp destul de mult explorând și manipulând zona genitală – a lor sau a altora – și devin curioși în legătură cu procesul nașterii sau diferențele de sex, deși din punct de vedere intelectual nu sunt pregătiți să înțeleagă astfel de procese. Ei pot să creadă de exemplu că o femeie însărcinată a mâncat copilul și că acesta se va naște prin gură sau prin anus; preludiul sexual este văzut adesea ca un act agresiv al tatălui împotriva mamei (Engler, 1999). Conflictelor falice sunt cele mai complexe și

ca teorii sunt greu de acceptat în cultura occidentală pentru că implică noțiunea de incest. Conflictul central al stadiului falic se află în dorința incestuoasă a copilului pentru părintele de sex opus, însoțită de dorința de a înlocui sau de a distruge părintele de același sex. În 1940, Freud afirma că băiatul devine iubitul mamei sale, pe care încearcă să o posede așa cum intuiește el viața sexuală, încercând să o seducă prin expunerea mândră a organului genital. Într-un cuvânt, masculinitatea sa abia trezită încearcă să ia locul tatălui, care devine un rival care stă în calea sa și de care trebuie să scape (apud Ewan, 2003).

Pe baza acestui conflict apare unul dintre cele mai cunoscute concepte propuse de Freud: complexul Oedip, denumit după eroul grec descris în *Oedip rege*, de Sofocle; Oedip își ucidea tatăl și se căsătorește apoi cu mama sa, neștiind cine sunt aceștia de fapt. Complexul Oedip funcționează diferit pentru cele două sexe: mama devine obiectul iubirii pentru băiat, care prin fantezii și comportament își exprimă dorința sexuală pentru ea; băiatul vede un obstacol în cale, tatăl, care este perceput ca adversar și amenințare, deoarece are cu mama o relație pe care el nu o poate avea. Împreună cu dorința de a lua locul tatălui apare însă și frica de acesta; copilul se teme că tatăl îi va tăia organul genital, sursa plăcerilor și a dorinței sexuale. Un alt complex descris de Freud este cel al *castrării (anxietatea de castrare)* care joacă un rol atât de mare încât băiatul este nevoit să reprime dorința sexuală pentru mamă, ceea ce reprezintă de fapt rezolvarea complexului Oedip. Aceasta implică o puternică identificare cu tatăl, de la care va prelua atitudini și comportamente. În planul structurilor de personalitate, rezolvarea conflictului duce la dezvoltarea superego-ului. Sentimentele oedipale sunt așadar extrem de puternice, incluzând toate aspectele unei legături romantice: pasiune, gelozie, disperare.

Versiunea feminină a complexului Oedip a fost mai puțin elaborată (în mitologia greacă, Electra și-a amăgit fratele să îșiucidă mama și pe iubitul acesteia, care îi uciseseră anterior tatăl). [complexul este numit de unii autori *Electra*, dar Freud a respins termenul în repetate rânduri]. Obiectul inițial al iubirii fetei este mama, pentru că ea este văzută ca sursă a hranei și siguranței.; în timpul stadiului falic obiectul iubirii devine însă tatăl, Freud punând această transformare pe baza faptului că fata descoperă că băieții au un organ sexual extern, iar ea nu. Vinovată pentru „castrarea” fetei este considerată mama, care este iubită din ce în ce mai puțin, iubirea fiind transferată spre tată, pentru că el posedă organul prețuit. Cu toate că își iubește tatăl, în același timp îl și invidiază, dezvoltându-se *invidia de penis*. Freud nu a fost foarte clar care este rezolvarea conflictului Electra, accentuând doar că fata ajunge să se identifice cu mama și să reprime iubirea față de tată. Totuși, conflictul nu poate fi niciodată rezolvat cu adevărat, ceea ce ar duce la o dezvoltare mai redusă a superego-ului feminin și la un risc mai crescut pentru dezvoltarea nevrozelor (Jordan, 2007).

Cu toate că nu a reușit să răspundă la întrebarea „Ce gândesc femeile?”, Freud a fost convins de importanța teoriei oedipale, avântându-se la a declara că dacă unica realizare a psihanalizei ar fi doar descoperirea acestui complex, chiar și atât ar fi suficient pentru a o include în marile achiziții ale omenirii (Ewan, 2003). Complexul Oedip și modul în care este rezolvat acesta determină relațiile adulte cu persoanele de sex opus. Problema critică este aceea a modului în care părinții răspund dorințelor genitale ale copiilor. Atât indulgența exagerată, cât și respingerea brutală pot produce fixații în această fază, rezultând în formarea următoarelor trăsături dihotomice: vanitate/ură față de sine, mândrie/umilință, extravaganta/simplitate, sociabilitate/izolare, obrăznicie/timiditate. Personalitatea fixată în acest stadiu este numită falică (Mandsager și Beaumont, 2007).

d. Perioada de latență este cuprinsă între șase și doisprezece ani. La începutul acestei perioade structurile majore ale personalității, id-ul, ego-ul și superego-ul, sunt în mare formate. Acest interval reprezintă o perioadă de liniște, instinctul sexual este sublimat în activități școlare, sport și alte hobby-uri. Freud a fost criticat pentru lipsa de interes acordată acestei perioade, alți teoreticieni considerând că etapa este una cu probleme și conflicte proprii, implicând integrarea în grupul de prieteni și adaptarea la mediul lărgit (Engler, 1999).

e. *Stadiul genital* se caracterizează prin maturizarea neurofiziologică și dacă individul nu a dobândit vreo fixație majoră într-unul dintre stadiile anterioare acum se poate angaja într-o relație heterosexuală normală. Chiar și la această vârstă însă societatea impune norme privind exprimarea sexuală, pe care adolescentul trebuie să le respecte, dar conflictul este minimizat prin utilizarea sublimării. Energia sexuală a vârstei poate fi parțial satisfăcută prin urmărirea unor scopuri acceptate social, iar satisfacerea completă se realizează prin clădirea unei relații normale cu o persoană de sex opus. Într-o dezvoltare normală, tipul genital trebuie să își găsească satisfacția în dragoste și muncă.

1.3. Evaluarea teoriei psihanalitice clasice

Cu toate că Freud a realizat o „răsturnare copernicană” a psihiatriei și psihologiei, teoria sa a evoluat foarte sinuos, când elogiată, când respinsă, devenind una dintre cele mai controversate și longevive orientări ale istoriei psihologiei (Mânzat, 2007). La apariție, psihanaliza a fost marginalizată, dar apoi a devenit foarte populară, pentru a fi din nou oarecum marginalizată în ziua de azi. Bos și colaboratorii săi (2005) consideră că marginalizarea psihanalizei a avut două cauze principale. O primă cauză este nivelul de dezvoltare a științei și a culturii în general în Viena anilor 1900; a doua cauză este chiar Freud, care a îndepărtat treptat toți colaboratorii care nu se încadrau standardelor impuse de el sau care nu respectau indicațiile sale (așa cum s-a întâmplat cu Stekel, Jung sau Adler).

Printre criticile generale adresate teoriei psihanalitice (Engler, 1999, Schultz, 1986) se numără :

- metoda de cercetare preponderentă (studiul de caz) – are limite serioase ce țin de controlul variabilelor și de imposibilitatea replicării în condiții controlate;
- natura datelor culese – Freud realiza notițe privind desfășurarea ședințelor la câteva ore după terminarea acestora, este posibil ca el să fi fost selectiv în reactualizare, iar dacă totuși ar fi fost exact este imposibil de verificat acest lucru;
- este imposibil să se determine validitatea povestirilor pacienților, Freud a încercat de puține ori să verifice povestirile clienților, prin urmare datele ar putea fi din start incomplete și inexacte;
- eșantioanele mici și nereprezentative;
- modul de analiză a datelor, prea subiectiv, pentru că Freud nu a explicat complet procedura și pentru că datele nu au fost cuantificate, semnificația lor statistică nu poate fi stabilită (este o critică pe care o vom mai întâlni și la alte teorii ale personalității);
- accentul prea mare pus pe forțele biologice, în calitate de modelatoare ale personalității, unii critici afirmă că ființa umană dispune de mai multă voință liberă decât sugerează Freud;
- viziunea degradantă asupra femeilor – faptul că femeile suferă de invidia de penis și că superego-ul lor este inferior dezvoltat.

Cu toate criticile aduse, nu putem să negăm impactul lui Freud asupra dezvoltării psihologiei în general. Freud nu a schimbat obiectul psihologiei (a înlocuit doar un element psihic – conștiința – cu un alt element - inconștientul), dar l-a redimensionat. Deși obiectul psihologiei rămâne viața interioară, modul în care este concepută interioritatea psihică, complexitatea acesteia și a metodei de investigare îl delimitează pe Freud de contextul orientărilor care consideră viața psihică internă ca obiect al psihologiei (Zlate, 1996). Freud a fost primul care a atras atenția, dintr-o perspectivă științifică, asupra primilor ani în dezvoltarea umană (Opre și Boroș, 2006). Psihanaliza este considerată de unii autori ca fiind abordarea cea mai coerentă și satisfăcătoare intelectual (Solms, 2004). Într-o perioadă când omul era considerat rațional, el a arătat cât de mult din comportamentul nostru se datorează forțelor biologice. În timp ce lumea considera rolurile bărbatului și ale femeii ca fiind date de Dumnezeu, el a subliniat cât de mult depind îndeplinirea acestor roluri de dinamica familială.

2. Psihologia analitică – Carl Gustav Jung

Deși a avut un grup de discipoli apropiați, era destul de evident faptul că ideile extreme ale lui Freud vor determina la un moment dat îndepărtarea unora dintre ei. Deși școlile de gândire propuse de aceștia diferă ca fundament teoretic sau modalitate de lucru, vom grupa teoriile lui Jung și Adler sub termenul *neopsihanaliză*, deoarece ei s-au opus viziunii lui Freud asupra instinctelor ca motivatori primari, prezentând o imagine mai optimistă asupra naturii umane, considerând personalitatea mai mult un produs al mediului decât al forțelor psihologice moștenite.

Teoria lui Jung este una complexă, imaginea naturii umane portretizată de el fiind una dintre cele mai complicate realizate de teoreticienii personalității. La rândul său Jung a fost o personalitate complexă, detaliile vieții sale fiind adesea contradictorii. Autobiografia lui Jung, publicată în 1961, nu ajută foarte mult, deoarece cuprinde, după cum mărturisea chiar autorul ei, un amestec de fapte obiective și mituri.

Structura personalității în psihologia analitică

Una dintre primele surse de conflicte cu Freud a fost natura libido-ului, Jung neputând să conceapă că libido-ul este doar energie sexuală, el considerând termenul în două accepțiuni: una mai largă, ca o energie nediferențiată, difuză, a vieții și una mai restrânsă, ca energie psihică, susținătoare a psyche-ului (psyche – termen jungian pentru personalitate). Prin intermediul acestei energii psihice sunt îndeplinite activități ca percepția, gândirea etc. Atunci când o mare cantitate de energie psihică este investită într-o idee sau sentiment, acestea pot să influențeze persoana.

Jung a văzut structura personalității ca o rețea de sisteme interconectate (ego-ul, inconștientul personal, inconștientul colectiv), al căror scop este armonia.

a) Ego-ul

Spre deosebire de Freud, care considera că mare parte a ego-ului este inconștientă, pentru Jung ego-ul este partea conștientă, partea din psyche care selectează gândurile, percepțiile și amintirile care pot să intre în conștient. Ego-ul este responsabil de sentimentele de identitate și continuitate, este cel care dă stabilitate modului în care gândim, simțim, ne amintim sau percepem (Hergenhahn și Olson, 1999). Cu toate acestea, după Jung, nu ego-ul este principalul centru al personalității.

Percepțiile și gândurile noastre conștiente sunt determinate în mare parte de orientarea libido-ului (spre lumea externă sau spre interior), sau altfel spus de orientarea extravertă sau introvertă. Extraversia înseamnă orientarea în afară a libido-ului; ceva ce se află într-o stare extravertă gândește, simte și acționează în raport cu un obiect extern (Jung, 1921/2004). Fiecare persoană are abilități pentru ambele orientări, însă una va deveni cea dominantă (Jung nu a fost foarte clar care sunt motivele) și comportamentul persoanei va fi apoi ghidat de ea. Orientarea non-dominantă nu dispăre însă ci devine parte a inconștientului personal, de unde va fi în continuare capabilă să influențeze comportamentul (Schultz, 1986).

La scurt timp după ce a făcut această delimitare privind orientarea spre interior sau exterior a persoanelor, Jung și-a dat seama că nu este de ajuns pentru a explica diferențele dintre oameni și a dezvoltat un nou sistem de clasificare, în interiorul primului, bazat pe funcțiile psihologice, identificând patru funcții ale psyche-ului: gândirea, emoția, simțul și intuiția. Primele două sunt grupate împreună, fiind considerate funcții raționale, pentru că implică realizarea de judecăți și evaluări (gândirea în termeni de adevărat sau fals, iar emoția în termeni de plăcut sau neplăcut). Simțul și intuiția sunt grupate ca funcții iraționale, ele nu evaluează experiențele, ci doar le trăiesc. Simțul reproduce o experiență, la fel cum o fotografie reproduce un obiect, intuiția nu apare pe baza stimulării externe, ci este mai degrabă o bănuială a existenței unui obiect. Una dintre cele două funcții (rațională sau

irațională) devine dominantă, celelalte fiind scufundate în inconștientul personal, iar în interiorul perechii doar o funcție poate fi dominantă.

b) *Inconștientul personal*

Este locul unde s-au adunat percepțiile, gândurile, sentimentele care au fost reprimite, uitate sau ignorate (conștientul având o limită a numărului de elemente cu care poate lucra simultan), dar care pot fi ușor recuperate, existând un „trafic” intens între ego și inconștientul personal. Experiențele umane sunt grupate în unități numite de Jung *complexe*, care sunt grupuri organizate de gânduri, sentimente și amintiri cu privire la un anumit concept. Complexul are *putere de constelație*, pentru că atrage experiențele similare, interpretându-le conform structurii pe care deja o are (într-un mod similar schemelor cognitive), și poate fi conștient, parțial conștient sau inconștient. De exemplu, complexul *mama* are un nucleu derivat parțial din experiența speciei și parțial din experiența copilului cu propria mamă. Ideile, sentimentele și amintirile relaționate de *mamă* sunt atrase de nucleu și formează un complex. Cu cât forța nucleului este mai mare, cu atât mai multe experiențe sunt atrase spre el. Astfel, se poate spune despre o personalitate dominată de gânduri despre mamă că are un puternic complex al mamei. Gândurile, sentimentele și acțiunile sale vor fi ghidate de această concepție despre mamă, ceea ce ea spune și simte având o importanță capitală.

c) *Inconștientul colectiv*

În timp ce inconștientul personal este unic pentru individ, inconștientul colectiv este împărtășit, iar Jung s-a referit la el folosind termenul de *transpersonal*, în sensul că se extinde dincolo de persoană. Este cel mai inaccesibil nivel al psyche-ului și conține potențialități pe care toți le împărtășim ca membri ai speciei umane, fiind un depozit al experiențelor ancestrale, un ecou al evenimentelor globale preistorice, la care fiecare secol a adăugat o cantitate infimă de varietate și diferențiere. Existența inconștientului colectiv poate fi demonstrată prin vise, fantezii sau mitologie (Jung, 1951/2003).

Experiențele ancestrale conținute de inconștientul colectiv sunt exprimate în forma *arhetipurilor*, ele au fost imprimate în psyche pentru că au fost repetate de nenumărate ori, de nenumărate persoane. Arhetipurile nu sunt amintiri pe deplin dezvoltate, ci sunt mai degrabă predispoziții care așteaptă apariția unui eveniment real din viața persoanei pentru a se clarifica. Ele sunt tendințe de bază, elementare, ale personalității umane, care produc tipare specifice de gândire, comune întregii specii umane. Ele nu pot fi cunoscute direct, ci prin intermediul viselor, viziunilor, halucinațiilor sau miturilor (Kesson, 2003). Oamenii primitivi au răspuns experiențelor emoționale în forma miturilor, iar această tendință spre crearea miturilor a fost înregistrată în inconștientul colectiv și transmisă generațiilor viitoare. Ceea ce moștenim, așadar, este tendința de a re trăi anumite manifestări ale miturilor primordiale pe măsură ce întâlnim evenimente care sunt asociate cu acestea.

Persona se referă la rolul social pe care fiecare îl îndeplinește în societate și la înțelegerea acestuia, cuvântul având originea în latinescul *persona*, care desemna în teatrul grec antic masca pe care actorii o purtau în timpul pieselor. Persona reprezintă un compromis între identitatea reală a individului și identitatea sa socială, asigurându-i pe ceilalți că noi cunoaștem regulile vieții sociale (Mayes, 2005). Persona mediază între individ și lumea externă, neglijarea dezvoltării persoanei crescând riscul de a deveni asocial, iar identificarea completă cu persona ducând la anularea identității și blocarea dezvoltării personalității.

Umbra circumscrie gândurile și sentimentele nesociale, instinctele animalice, primitive, precum și caracteristicile pe care nu le acceptăm, este opusul persoanei, pentru că se referă la dorințe care sunt incompatibile cu standardele sociale și personalitatea ideală. Poate fi descrisă ca „diavolul din interior”, personalitatea fiind incompletă fără ea, dar impulsurile sale pot fi sublimat și canalizate spre rezultate pozitive. Din acest punct de vedere, chiar Jung recunoștea că umbra ca și concept se aseamănă destul de mult cu acela de inconștient (personal) propus de Freud, deoarece include comportamentele pe care le considerăm „rele”.

Față de inconștientul descris de Freud, umbra mai conține funcții insuficient dezvoltate și comportamente acceptate social, dar care ne pot pune la un moment dat în pericol (Mayes,2005). Înfrentarea umbrei (ceea ce a făcut Jung când a ajuns la maturitate) creează oportunitatea unei existențe plină de satisfacții și facilitează realizarea „întregului” (vezi secțiunea următoare).

Anima și animus exprimă faptul că fiecare individ are caracteristici și ale celuilalt sex, nu numai din punct de vedere biologic, dar mai ales psihic. Jung considera că există o diferență clară între psihologia feminină și cea masculină și că este important ca fiecare sex să aibă caracteristici ale sexului opus, pentru a se evita apariția unei personalități dezechilibrate. *Anima* este arhetipul feminin al psyche-ului masculin, iar *animus* este partea masculină a psyche-ului feminin, anima/animus conținând experiențele ancestrale cu privire la celălalt sex (Jung, 1951/2003). În 1992, într-o analiză feministă a teoriei lui Jung, Romaniello vorbea despre conceptul de *androginie*, care se referă la prezența în individ atât a caracteristicilor feminine cât și a celor masculine și la capacitatea de a realiza ambele potențiale (apud Engler, 1999).

3. Psihologia individuală – Alfred Adler

Datorită faptului că era în mod special interesat de unicitatea persoanei, Alfred Adler a ales termenul *psihologie individuală* pentru a-și descrie concepția cu privire la personalitatea umană. Individul, sublinia Adler, este indivizibil și trebuie studiat ca un întreg, personalitatea conturându-se în funcție de mediul social și de interacțiunile la care individul participă. Oamenii sunt ființe sociale și culturale, fiind motivați de interese sociale, problemele lor esențiale fiind de natură socială, sexul nu mai constituie factorul determinant și conștientul devine centrul personalității. Departe de a fi controlați de forțe pe care nu le înțeleg și nu le controlează, oamenii încearcă să își direcționeze dezvoltarea și nu sunt răi de la natură. Oricare ar fi greșelile lor, acestea se datorează concepției greșite asupra vieții, ei se pot schimba și pot fi fericiți, pentru că *trecutul este mort*.

Concepte fundamentale ale psihologiei individuale

a. Dorința de superioritate

Când teoria adleriană a ajuns la maturitate, forța motivațională a personalității a fost numită *căutarea superiorității* sau *dorința de superioritate* și se referă la dorința comună oamenilor de a-și îndeplini potențialul, de a se apropia din ce în ce mai mult de idealul fixat. Cuvântul superioritate nu trebuie să inducă aici în eroare, el având sensul de a întregire perfectă (Adler, 1930). Ideea este foarte similară cu aceea mai cunoscută a autoactualizării (Maslow) sau cu aceea de realizare a sinelui (Jung).

Dorința de superioritate este înnăscută. Încă din primele zile de viață se face observată pornirea copilului de a se situa pe prim-plan, de a atrage în mod coercitiv asupra sa atenția părinților. Sunt cele dintâi semne ale năzuinței născându-se a omului de a se pune în valoare, care se dezvoltă sub influența sentimentului de inferioritate și care îl obligă pe copil să-și fixeze un scop, cu care el pornește să-și manifeste superioritatea asupra mediului său (Adler, 1966/1996).

Motivația esențială în viață nu este așadar aceea de a reduce tensiunea și a restabili echilibrul, ci de a trece de la inferior la superior, de la minus la plus, de aceea Adler mai numește dorința de perfecțiune și dorință de perfecțiune. Modul în care individul realizează acest lucru depinde de cultura în care trăiește, de istoria unică de viață și de stilul de viață.

b. Sentimentele de inferioritate și compensarea

Dorința de perfecțiune apare pentru că apartenența la specia umană determină dezvoltarea *sentimentelor de inferioritate*, comune tuturor ființelor umane. Aceste sentimente nu sunt semne de slăbiciune sau de anormalitate și pentru că ele stau la baza dorinței de perfecțiune putem afirma că sunt de fapt forța motrice a personalității. Eforturile pe care le

depunem, rezultatele pe care le atingem, acestea sunt doar încercări de a compensa inferioritățile noastre reale sau imaginare. De vreme ce fiecare individ are probleme, deficiențe, inferiorități de diferită natură, Adler considera că personalitatea poate fi descrisă prin ceea ce individul face (sau nu face) pentru a trece peste aceste probleme, altfel spus de modul prin care el compensează inferioritățile. Ideea joacă un rol deosebit de important în psihologia individuală (Schultz, 1986).

Procesele de compensare încep încă din copilărie, copiii sunt prin natura lor mai mici, mai slabi, mai puțin competenți social și intelectual decât adulții din jur. Adler sugera că dacă privim cu atenție jucăriile și jocurile copiilor observăm că toate au un lucru comun: dorința de a deveni adulți – care devine astfel compensarea. Prin această experiență trec toți indivizii, fiind necesară și benefică, pentru că oferă energie dorinței de perfecțiune, de dezvoltare.

c. Ordinea nașterii

Adler este creditat ca fiind primul teoretician care a inclus, pe lângă părinți și ceilalți adulți, frații și surorile în rândul celor care exercită influență asupra dezvoltării copilului. Mai mult decât atât, Adler a subliniat rolul ordinii nașterii copiilor ca factor care contribuie la conturarea stilului de viață, afirmând că personalitățile celui mai mare dintre copii, a celui mijlociu și a celui mai mic sunt diferite și din cauza experiențelor separate pe care aceștia le trăiesc ca membri ai familiei.

Copilul unic are șanse mai mari să fie răsfățat, pe de altă parte, dacă va fi abuzat, el trebuie să suporte povara de unul singur. Pentru că petrece mult timp în compania adulților se maturizează mai repede și adoptă comportamente mature mai repede în viață.

Primul copil își începe viața ca și copil unic, având toată atenția celorlalți îndreptată asupra lui. el are avantajul unei poziții excelente pentru dezvoltarea sa psihică. Adler (1966/1996) oferă ia în calcul mediul social pentru a explica poziția favorizată a primului copil. La țărani anilor 1900, de exemplu, în mod indiscutabil primul-născut își cunoștea încă din copilărie chemarea, anume că va prelua gospodăria și că, prin aceasta, va avea o situație mult mai bună decât frații lui care vor trebui să părăsească gospodăria. Chiar și acolo unde tradiția aceasta nu are greutate (familiile burgheze) primul-născut este considerat un ajutor și o persoană capabilă să-i supravegheze pe cei mai mici, în el fiind investită încrederea părinților. Acest fapt va genera stări de spirit care se vor exprima aproximativ în gânduri de felul: tu ești cel mai mare, cel mai tare, cel mai în vârstă, de aceea trebuie să fii mai deștept decât ceilalți etc. Apariția celui de-al doilea copil îl detronează de pe această poziție și la început se va lupta pentru a o redobândi, unii devenind neascultători și rebeli, alții devenind posaci și retrași.

Al doilea copil devine repede competitiv, încercând să îl depășească pe cel mai mare. Cu toate că se întâmplă să reușească, simte adeseori că întrecerea nu s-a terminat. El se simte tot timpul sub presiune, se străduiește să ajungă în prim-plan, comportamentul lui fiind acela al unui concurent intrat în cursa pentru viață. Ceilalți copii (al treilea, al patrulea) se vor asemena mult cu al doilea copil, deși ținta lor pentru competiție va fi alta.

Mezinul are șansele cele mai mari să fie răsfățatul unei familii cu mai mult de un copil. Ca mezin, are cel mai mult nevoie de îngrijire, pe când ceilalți frați și surori sunt capabili să se descurce singuri. De aceea, mezinul crește într-o atmosferă familială mai caldă decât ceilalți, ceea ce duce la formarea anumitor trăsături de caracter care îi influențează în mod deosebit atitudinea față de viață, formându-se ca o personalitate distinctă. Totodată, pentru un copil nu este deloc o situație plăcută să se vadă totdeauna tratat ca un puști, în care nimeni nu are încredere și căruia nu i se încredințează nimic. Asta îl întărește foarte mult pe copil, care „se străduiește să arate că el poate face totul. Aspirația sa către putere se intensifică. Astfel, mezinul va fi de cele mai multe ori un individ nesatisfăcut decât de o situație optimă, dezvoltând în sine tendința de a-i depăși pe toți ceilalți” (Adler, 1966/1996, p. 160).

În afara cronologiei stricte, o mare importanță are diferența de vârstă dintre copii, dacă diferența dintre primul și al doilea este mare, iar dintre al doilea și al treilea este mică, atunci primul va fi *copilul unic*, al doilea *primul copil*, iar al treilea *al doilea copil* și totodată *mezinul*. La fel de important este sexul copiilor, de exemplu o fată s-ar putea să nu îl considere pe fratele ei mai mare ca fiind cineva cu care să intre în competiție, o fetiță într-o familie cu mulți băieți poate fi percepută ca fiind *copil unic* (Suloway, 2001).

Extras din Bonchiș, E., Drugaș, M., Dindelegan, C., & Trip, S. (2009). Introducere în Psihologia personalității (ed. a II-a). Oradea: Editura Universității din Oradea.